

ДЖЕРЕЛА БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<https://doi.org/10.15407/ub.23.290>
УДК 929(477)Стороженко

Галина Андріївна АЛЕКСАНДРОВА,
доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>
galekss@ukr.net

СПОГАДИ ПРО МИКОЛУ ІЛІЧА СТОРОЖЕНКА: КОМПОНЕНТИ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Мета статті — проаналізувати спогади сучасників про Миколу Іліча Стороженка (1836–1906), на основі них простежити аспекти національно-культурної ідентичності діяча, розширити інформацію про особливості його характеру, світогляду, контакти із сучасниками, місце й роль у літературознавстві, зв'язки з Україною. *Методологія дослідження:* у статті застосовуємо описовий і герменевтичний методи, теоретичний аналіз і синтез, що уможливили систематизацію й узагальнення матеріалу, вичерпність його загальної характеристики. *Наукова новизна* праці полягає в поверненні до національного пантеону постаті М. І. Стороженка на основі аналізу спогадів про цю неординарну особистість, яка зуміла зберегти свою національну ідентичність за межами батьківщини, що сприятиме залученню його спадщини в контекст української науки й культури. *Висновки.* Акцентовано, що спогади сучасників є важливою частиною мемуарної літератури про цього вченого поряд із ювілейними матеріалами, некрологами і поминальними статтями. Національно-культурна ідентичність М. І. Стороженка, висвітлена його біографами в спогадах, виявлялася в зовнішніх (портрет, поведінковий і мовний компоненти) і внутрішніх компонентах (когнітивний — мав ґрунтовні знання в царині української історії, літератури й культури; психосоціокультурний — свідомо сприймав і зберігав ментальні норми, моральні цінності, звичай і ідеали українця; емоційний — в усвідомленні належності до українського народу, у самоповазі,

національній гідності, кордоцентризмі, любові до свого родового коріння та України, бажанні бути їй корисним, відсутності комплексу меншовартості). Спогади його сучасників, у яких відтворені національно-культурні складники ідентичності М. І. Стороженка, є важливим джерелом для його біографії як видатного українця, ім'я якого має бути вписане до контексту українського культурного простору.

Ключові слова: Микола Іллч Стороженко, спогади, біографія, національно-культурна ідентичність, Україна, література, літературознавство, культура, історія.

Уже понад три десятиліття для нашого суспільства актуальні завдання: зберігати історичну пам'ять, утверджувати власну національну ідентичність, зважати на її особливості, виокремлювати славетних і менш відомих українців з імперського та радянського історичного простору, переосмислювати їхню діяльність та вписувати їхні постаті до вселюдського кола достойників. Це надзвичайно важливо нині, у світі, який із початком російсько-української війни кардинально змінився, у якому з'явився новий онтологічний вектор. Повномасштабна війна стала каталізатором для прискорення процесу усунення з культурного простору України й суспільно-політичного дискурсу багатьох імен, назв, щоб зменшити вплив російсько-радянських наративів на світогляд українців. Саме тепер наше суспільство ставить надзвичайно високі вимоги до культури, до присутності в ній діячів, чиї заслуги є вагомими для історії й сьогодення. На особливу увагу досі заслуговує проблема повернення в Україну численних імен її етнічних представників, які, хоча й були відірвані від національного ґрунту, але відбулися як фахівці й зробили помітний внесок у розвиток науки, освіти й культури інших держав. Тому важливо, який вигляд за умов «сучасних радикальних соціокультурних змін має національний біографічний простір» [5, с. 33]. Наш канон історичних постатей досі неповний, у ньому є прогалини, і прикро, що непересічні особистості опинилися за його бортом: це означає, що ми не розуміємо історичну вагу певної особи, не знаємо її біографії, причин забуття чи замовчування її заслуг. З огляду на виклики сьогодення цілком природним є дослідження й уточнення деяких моментів біографії діячів, які зробили внесок в історію розвитку національної літератури, культури, хоча їхнє життя минало за межами рідної землі. Адже об'єктом вивчення біографістики має бути особа, яка «залишила помітний слід в історії і культурі суспіль-

ства, незважаючи на ідеологічну, політичну спрямованість та позитивну або негативну оцінку цього внеску, як соціальне явище в його різноманітних зв'язках із суспільством та у єдності її індивідуального та соціального»¹. Тому аксіомою має стати повернення імен українців до національного культурного простору.

До таких належить і Микола Ілліч Стороженко (1836–1906), нащадок відомого з початку XVII ст. козацького роду, що належав до української еліти. Народився він у селі Іржавець Прилуцького повіту тодішньої Чернігівської губернії (нині Полтавщина), із десятирічного віку жив у селі Мармизівка, із 18 років — у Москві. Неодноразово бував у тривалих закордонних наукових відрядженнях у Лондоні й Парижі. Похований у Москві на Ваганьківському кладовищі. Відомості про знаменитий рід Стороженків, представники якого переважно були гідні й себе, і своєї землі, зафіксовані в багатьох історико-довідкових джерелах [11]. Вивчення історії свого роду було зумовлене не лише потребою довести шляхетські права для отримання російського дворянства: зацікавлення минувшиною зростало задля ідентифікації себе у власному сьогоденні, змушувало до історичних рефлексій. Біографія М. І. Стороженка досить докладно висвітлена в «Кратком очерке научно-литературной и общественной деятельности Н. И. Стороженка» М. Н. Розанова² [Додаток, 7, с. I–XXIX] та його ж нарисі «Николай Ильич Стороженко. Биографический очерк» [Додаток, 3, с. 10–40]. Формуванню його особистості як людини і вченого сприяла низка обставин і, насамперед, різнобічні культурно-мистецькі гуманістичні традиції сім'ї (та, власне, всього стороженківського роду, де, зокрема, прийнято було передавати в спадок перекази про славних предків), її гідні моральні риси, високі інтелектуальні запити та здібності, а також глибокі естетичні інтереси.

Друга половина XIX ст. — доба, у яку довелося жити цьому діячеві, — характеризувалася продовженням кількасотлітньої традиції — утягування, «інкорпорації» української інтелігенції, її інтелектуаль-

¹ Чижко В. М. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ : БМТ, 1996. С. 6–7.

² Розанов Матвій Никанорович (08.12.1858, Москва — 20.10.1936, там само) — літературознавець, академік РАН (1921; з 1925 — АН СРСР). Учень М. І. Стороженка. Із 1899 — приват-доцент Московського ун-ту на кафедрі історії західноєвропейських літератур, із 1910 — екстраординарний професор, із 1914 — ординарний професор.

них сил у систему Російської імперії, яка завоювала культурно вищі народи (Україну й Польщу) і прагнула їх асимілювати. Не уникнув цього й Микола Стороженко, випускник Першої київської гімназії (закінчив її 1854 р. зі срібною медаллю), яка привчала учнів до систематичної праці, розвивала наполегливість і цілеспрямованість, готувала переважно до вступу в Університет святого Володимира. У складні доленосні моменти, коли постала потреба важливих екзистенційних рішень, велике значення для юнака мало знайомство з відомим славістом О. Бодянським³, який активно пропагував навчання у своїй *alma mater*, — під впливом цього батькового друга-земляка М. Стороженко вступив на історико-філологічний факультет Московського університету. Без сумніву, освіта, університети насамперед, були інструментами русифікації в імперії, що використовувала інтелектуальний потенціал кращих представників неросійських етносів, які, здобувши вищу освіту, здебільшого мовно-культурно асимілювалися та втрачали власну національну ідентичність. «Університетська наука стає лише джерелом і знаряддям денаціоналізації, — писав М. Зеров. — Представники її, свідомо чи несвідомо, направляють досліди молодих робітників на хибну путь, прищеплюючи їм зацікавлення чужим, одривають їх думання од ґрунту, на яким воно зростало» [Додаток, 1, с. 53]. На російських теренах зробив наукову й професійну кар'єру і Микола Стороженко — у Москві захистив магістерську дисертацію (1872), а в Петербурзі — докторську (1878), очолював кафедру всесвітньої літератури в Московському університеті, став типовим представником тодішньої інтелігенції, яка перебувала на службі імперії і, звісно, не може називатися суто українською. Але в центрі досліджень Стороженка-науковця була творчість Шекспіра та його літературних предтеч і представників доби Відродження, тобто свої сили і здібності він насамперед прикладав на ґрунті світової культури, ставав на шлях міжкультурного діалогу. Шекспірознавчі праці поставили вченого в ряд першокласних учених Європи і дали

³ Бодянський Осип (Йосип) Максимович (псевд.: Запорожець, І. Мастак та ін.; 31.10.1808, с. Варва Лохвицького пов. Полтавської губ. — 06.09.1877, м. Москва) — філолог, історик, письменник, перекладач. Навчався в Переяславській та Полтавській духовних семінаріях. Закінчив Московський ун-т (1834). У 1842–1868 рр. — професор кафедри історії і літератури слов'янських нарід цього ун-ту. Доктор слов'янської філології (1855), член-кореспондент Петербурзької АН (1854). Автор численних наукових праць з історії, літератури, фольклору, мовознавства слов'янських країн.

йому світове визнання в галузі всесвітньої літератури. Стороженкову роботу над біографією і творчою спадщиною великого письменника та його попередників можна назвати науковим подвигом: коли англійцям знадобилося забезпечити науковим коментарем нове повне зібрання творів Р. Гріна⁴, вони вирішили перекласти дисертацію московського професора (докладно про це див. у спогадах М. Ковалевського⁵ [Додаток, 3, с. 87–88]). У галузі української літератури найбільше уваги вчений приділяв Т. Шевченкові (статті «Перші чотири роки заслання Шевченка», «Щепкін і Шевченко» (обидві — 1888), «Геніальний бідолаха» (1897), «Нові матеріали для біографії Шевченка» (1898) та ін.; докладно про Стороженка-шевченкознавця див.: [Додаток, 3, с. 104–119], [15, с. 981–982]). Нещодавно опубліковані архівні документи свідчать, що Микола Ілліч Стороженко ще під час лондонських студій перебував під наглядом поліції і не міг розраховувати на викладацьку роботу в Україні, через це був змушений працювати на чужині [14, с. 30]. Тому, на наш погляд, немає підстав звинувачувати його в зраді батьківщині; навпаки, його доля є зразком того, як можна зреалізуватися фахівцеві всупереч обставинам. Нині потрібно звертатися до його досі не застарілої літературознавчої спадщини, а для вивчення біографії М. І. Стороженка актуалізувати спогади про цю неординарну особистість у контексті розвитку української науки й культури⁶. Критерієм для цього є не лише українське походження діяча, а і його українофільські симпатії, шевченкознавчі дослідження, постійний зв'язок із рідною землею, громадсько-просвітницька робота на Батьківщині, участь у процесі українського націєтворення (фінансова підтримка журналу «Киевская старина») та ін. Біографія М. І. Стороженка в спогадах показує: треба уника-

⁴ Грін Роберт (англ. Robert Greene, бл. 1558–1592) — англійський драматург, поет і памфлетист, один із попередників Вільяма Шекспіра. У найповнішому зібранні творів Р. Гріна, виданому А. Б. Грозартом у 15 тт. (1881–1886), є вступна стаття — переклад англійською праці: Стороженко Н. И. Грин, его жизнь и произведения. М., 1878.

⁵ Ковалевський Максим Максимович (08.09.1851, поблизу с. Вільшани Харківської губ., Росія — 05.04.1916, Петроград, нині Санкт-Петербург, Росія) — соціолог, правознавець, історик, громадсько-політичний діяч. У 1877–1887 рр. викладав у Московському ун-ті. Академік Петербурзької АН (1914).

⁶ На жаль, імені цього діяча не знаходимо у багатьох виданнях часів незалежності, зокрема: Народжені Україною: меморіальний альманах: у 2 т. Київ: Євроімідж, 2002. Т. 1. 794 с.; Т. 2. 896 с. (Золоті імена України).

ти однозначного прославлення чи засудження таких діячів, оскільки неможливо «зректися усіх складнощів і створити пантеон лицарів національної справи без страху й докору» [1, с. 25].

Про особистість М. І. Стороженка сучасники залишили багато спогадів, які комплексно ще не були предметом уваги й тому заслуговують на аналіз, бо дають змогу з'ясувати багато невивчених аспектів його життя й наукової спадщини та спонукають до розмірковувань теоретико-методологічного характеру в площині біографістики.

Аналіз попередніх публікацій. Першими спробами науково-біографічного осмислення життя й праць М. І. Стороженка та цінним джерелом для висвітлення ролі української інтелігенції в культурному житті Росії були статті в періодиці про вченого з приводу його ювілеїв та збірник на його честь «Под знаменем науки» (1902), у якому подані найважливіші біографічні відомості, що ґрунтувалися на свідченнях самого ювіляра, і є штрихи спогадів про нього [3]. Значно більше спогадового матеріалу містили некрологи (1906 р.) та поминальні статті [4], які сформували основу, каркас для сприйняття образу покійного, який пізніше розвинули автори спогадів. Третя група матеріалів — спогади, уміщені в збірнику «Памяти професора Николая Ильича Стороженко» (1909) та інших виданнях, опублікованих невдовзі після його смерті. Четверта — публіцистичні спогади Андрія Белого ⁷, К. Д. Бальмонта ⁸, П. М. Мілюкова ⁹, Р. М. Хін ¹⁰, Т. Л. Щепкіної-Куперник ¹¹, племін-

⁷ Андрій Белий (літературний псевд. Бугаєва Бориса Миколайовича; 14(26).10.1880, Москва — 08.01.1934, там само) — письменник-символіст. Син математика, декана фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту Миколи Васильовича Бугаєва. Дитячі і юнацькі роки провів у будинку на Арбаті, 55, де сусідами була сім'я Стороженків.

⁸ Бальмонт Костянтин Дмитрович (15.06.1867, с. Гумниці Шуйського пов. Володимирської губ., Росія — 23.12.1942, Нуазі-ле-Гран, Франція) — поет-символіст, перекладач та есеїст, представник поезії Срібної доби.

⁹ Мілюков Павло Миколайович (27.01.1859, Москва — 31.03.1943, Екс-ле-Бен, Франція) — політичний діяч, історик та публіцист. Закінчив історико-філологічний ф-т Московського ун-ту, був студентом М. І. Стороженка. Міністр закордонних справ Тимчасового уряду.

¹⁰ Хін Рашель Миронівна (09.03.1863, м. Горки Могильовської губ., Росія — 12.12.1928, Москва) — прозаїк, драматург, авторка мемуарів, член Товариства любителів російської словесності при Московському ун-ті.

¹¹ Щепкіна-Куперник Тетяна Львівна (24.01.1874, Москва — 27.07.1952, там само) — прозаїк, драматург, поетеса та перекладачка.

ника діяча — історика Миколи Володимировича Стороженка¹² та ін., які з'явилися значно пізніше: часовий проміжок між спогадами і відтворюваними в них подіями сягає кількох десятиліть, а тексти художньо оброблені, і часто на першому плані в них — образ автора, а не героя. Об'єктом нашого зацікавлення в цій статті є третя група меморіальних джерел.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що досі немає ґрунтового аналізу спогадів про Миколу Стороженка, зокрема уміщених у збірнику на його честь, що вийшов після смерті вченого, які дають змогу відтворити біографію та діяльність достойника і є важливим джерелом для розуміння його національно-культурної ідентичності.

Мета статті — проаналізувати спогади про Миколу Ілліча Стороженка, насамперед простежити в них аспекти національно-культурної ідентичності діяча; на основі спогадів розширити інформацію про риси його зовнішності, характеру, контакти із сучасниками, місце й роль у літературознавстві, зв'язки з Україною.

Наукова новизна роботи полягає в поверненні до національного пантеону постаті М. І. Стороженка на основі аналізу спогадів про цю неординарну особистість, що зуміла зберегти свою ідентичність за межами Батьківщини.

У межах загальнонаукових методів дослідження застосовуємо описовий і герменевтичний методи, теоретичний аналіз і синтез, що уможливили систематизацію й узагальнення матеріалу, вичерпність його загальної характеристики. Теоретичним підґрунтям нашого дослідження є студії про національну ідентичність (Дж. Джозефа, Л. Нагорної, М. Рябчука, Е. Сміта, Е. Хобсбаума та ін.); про мемуари як

¹² Стороженко Микола Володимирович (псевд. М. Кручаненко; 11.06.1862, с. Велика Круча, нині Пирятинського р-ну Полтавської обл. — імовірно, 1942, Франція) — історик, педагог, культурно-громадський та земський діяч. Племянник М. І. Стороженка. Закінчив історико-філологічний ф-т Ун-ту св. Володимира в Києві (1885). Приват-доцент Петербурзького ун-ту (1888). Директор 4-ї (1895–1909) та 1-ї (1909–1919) київських гімназій. На початку ХХ ст. співпрацював із «Клубом русских националистов города Киева». За доби Української революції 1917–1921 рр. повернувся до українства. У листопаді 1919 емігрував. Разом із братом Андрієм видав серію документів і матеріалів з родинного архіву («Стороженки: Фамільный архив». Т. 1–4, 6–8. Киев, 1902–1910). Фінансував видання 4 томів «Малороссийского родословника» В. Модзалевського. Залишив спогади, у яких висвітлюється громадське, суспільно-політичне та культурне життя України кінця ХІХ — початку ХХ ст.

самотійне культурне явище та їх функціонування в інформаційному просторі (А. Киридон, Н. Любовець, І. Лисого, І. Михайлів та ін.), оскільки суспільний інтерес до мемуаристики як «важливої складової національної історії та культури назрів уже давно» [7, с. 613]. Важливими є й праці представників української діаспори (О. Кульчицького, Б. Цимбалістого, М. Шлемкевича, С. Ярмуса та ін.), які розглядали проблеми збереження національно-культурної ідентичності в іншокультурному середовищі. У багатьох сучасних студіях поняття етнічної та національної ідентичності ототожнюються, або ж дуже близькі за змістом. Наприклад, В. Євтух визначає етнічну ідентифікацію як психологічний процес ототожнення, когнітивне й емоційне уподібнення індивідом себе з іншою особою, групою, етнічною спільнотою. «Витоки етнічної ідентифікації знаходяться у минулому на конкретному етапі етногенезу спільноти (історична доля свого народу, етнічні символи культури, традиції, звичаї, мова, релігія, територія тощо)» [6, с. 158]. Е. Сміт характеризує національну ідентичність як «безперервне відтворення й нове тлумачення характерних вартостей, символів, пам'яті, мітів і традицій, які утворюють особисту спадщину нації, а також ототожнення індивідів з цими ознаками, спадщиною й складниками культури» [13, с. 24]. Ідучи за цим відомим дослідником, надаємо перевагу культурно-історичному тлумаченню поняття «національна ідентичність», яке значною мірою нівелює різницю між поняттями «етнос / етнічна група» та «нація». У трактуванні феномену національної ідентичності спостерігається рух від осягнення її як узагальнювальної характеристики нації до розуміння її як певного конструкту, що виявляється не лише на колективному рівні (усвідомлення нацією своєї цілісності й тотожності), а й на індивідуальному (усвідомлення індивідами своєї належності до нації). Саме національна ідентичність є «тим індикатором, тим набором параметрів, які визначають місце людини і спільноти у символічному часопросторі, окреслюють їхні ціннісні орієнтації і впливають відповідним чином на їхні настанови та дії» [12, с. 6].

Смерть М. І. Стороженка 12 (25) січня 1906 р., на Тетянин день (ця свята вважається покровителькою Московського університету), справила на колег-філологів сильне, гнітюче враження і залишила в їхніх серцях почуття порожнечі й сирітства перед непоправною втратою. Кончина професора була спричинена й важкою хворобою, і стражданнями, і постійною тугою за передчасно померлою дружиною, і напруженими умовами тогочасного життя. Відхід ученого ви-

кликав низку спогадів та оцінок, пройнятих усвідомленням високої цінності його наукових заслуг та моральних чеснот.

25 лютого 1906 р. відбулося засідання Товариства любителів російської словесності Московського університету (Микола Ілліч Стороженко з січня 1894 р. до вересня 1901 р. був головою цього Товариства, пізніше — почесним членом). На засіданні вступне слово виголосив в. о. голови Товариства О. Є. Грузинський¹³. Було прочитано доповіді О. М. Веселовського¹⁴ «Із ранніх років. Спогади про М. І. Стороженка», М. Н. Розанова «М. І. Стороженко як учений і професор», Р. М. Хін «Останні роки М. І. Стороженка», А. І. Калішевського¹⁵ «М. І. Стороженко як бібліотекар Московського Рум'янцевського і Публічного музеїв», С. Й. Долгова¹⁶ «Із листів М. І. Стороженка до М. С. Тихонравова», О. І. Сумбатова¹⁷ «Стосунки М. І. Стороженка з Малим театром».

У 1909 р. було видано збірник промов і спогадів «Памяти Н. И. Стороженка», у якому надрукували статті вищеназвані та інші відомі вчені, члени Товариства, слова яких були сповнені почуттям глибокої пошани до світлої людини (дехто з авторів переробив для збірника раніше опубліковані некрологи в пресі). Про такі видання, про їх культурно-виховний вплив на громадянство прихильно писав А. Ніковський: «...особливо гарна доля оцих пам'яткових книжок; так тісно споріднюється книжка з людиною, таке гарне почуття ви-

¹³ Грузинський Олексій Євгенович (03.05.1858, Москва — 22.01.1930, там само) — літературознавець, історик літератури, професор Московського ун-ту.

¹⁴ Веселовський Олексій Миколайович (09.07.1843, Москва — 25.11.1918, там само) — літературознавець, фахівець із західноєвропейської літератури, ординарний професор Московського ун-ту; почесний академік Петербурзької АН (1906); брат академіка Олександра Миколайовича Веселовського. (Уживаємо його повне ім'я за традицією, щоб відрізнити його від брата, теж відомого літературознавця, Олександра Веселовського. — Г. А.).

¹⁵ Калішевський Антон Ієронімович (крипт. А-н; 16 (26).08.1863, с. Туричани Олеської вол. Володимир-Волинського пов. Волинської губ., нині Ковельського р-ну Волинської обл. — 24.09.1925, Москва) — бібліотекознавець, бібліограф, літературознавець, педагог, журналіст. Директор бібліотеки Московського ун-ту (1908–1925).

¹⁶ Долгов Семен Йосипович (22.05.1857, Москва — 19.10.1925, там само) — археограф, історик літератури, збирач рукописів.

¹⁷ Сумбатов Олександр Іванович (псевд. Южин; 16.09.1857, с. Кукуєвка Тульської губ., Росія — 17.09.1927, Жюан-ле-Пен, Франція) — актор, драматург, театральний діяч.

никає у читача, почуття пошани до книжки й поваги до людини, що викликала її написання» [9, с. 328]. До таких він залічував і збірник «Памяти Н. И. Стороженка». Це видання важливе тим, що містило цінні дані про факти життя діяча, його оточення, коло спілкування, симпатії, погляди й риси характеру. Важливими змістовими лініями спогадів є розповіді про становлення Стороженка як науковця, про роль у цьому його університетських професорів — Т. Грановського, Ф. Буслаєва, І. Кудрявцева, М. Тихонравова, О. Бодяньського та ін. Водночас кожен текст характеризував мемуариста, його особистість, світогляд, роль у подіях, про які він згадував, отже, читач чув голос кожного біографа, який відтворював важливі епізоди життя М. І. Стороженка, їхні взаємини, пропущені через власне сприйняття. Статті, розміщені в збірнику, нині варто розглядати як багатомірну конструкцію, елементами якої є «калейдоскоп дій та вчинків людини, важливих, напівважливих, буденних, міркувань на теми “вічного”, “величного”, “повсякденного”, рефлексій, емоцій, почуттів, стосунків зі світом» [5, с. 38].

Спогади концентруються навколо особисто-людяного, професійного та національно-культурного аспектів (не завжди вони відокремлені один від одного, бо ж ідеться про цілісну особистість), мають різну мету й обсяг. Біографічний нарис М. Н. Розанова «Микола Ілліч Стороженко» — це спроба охопити життєвий і професійний шлях діяча, характеристика його літературознавчих праць. Стаття А. І. Калішевського «М. І. Стороженко в Рум'янцевському музеї» була присвячена його сторінці діяльності в цій структурі, куди він перейшов працювати після виходу у відставку як професор. Кілька стандартних заголовків повторюються: «Пам'яті М. І. Стороженка» (О. Є. Грузинський, Георг Брандес¹⁸, О. О. Кізеветтер¹⁹), «Спогади про М. І. Стороженка» (П. Г. Виноградов²⁰,

¹⁸ Брандес Георг (04.02.1842, Копенгаген — 19.02.1927, там само) — данський літературознавець. У 1886–1887 рр. бував у Росії. Перший дослідник життя і творчості Шевченка в данській літературі. М. І. Стороженко редагував переклад його праці «Основні течії в європейській літературі XIX століття», здійснений В. М. Неведомським (1881–1893).

¹⁹ Кізеветтер Олександр Олександрович (22.05.1866, Санкт-Петербург, Росія — 09.01.1933, Прага) — історик, публіцист, політичний діяч.

²⁰ Виноградов Павло Гаврилович (30.11.1854, Кострома, Росія — 19.02 (19.12?) 1925, Париж) — історик-медієвіст, правознавець, професор Московського й Оксфордського ун-тів.

М. М. Ковалевський). Деякі спогади мали хронологічні межі («Із ранніх років» Олексія М. Веселовського, «Останні роки М. І. Стороженка» Р. М. Хін), свідчили про близькість до діяча («Спогади давнього друга» І. А. Линниченка²¹). Цікаві факти біографії М. І. Стороженка для з'ясування його інтелектуальних контактів і зв'язків містила публікація його листів до М. С. Тихонравова²² з коментарями С. Й. Долгова. Дві статті окреслювали виразні ознаки національної ідентифікації діяча: «Літературно-українські симпатії М. І. Стороженка» М. А. Янчука²³ та «Малоросійський гумор дорогого Миколи Ілліча» І. І. Янжула²⁴. Автори спогадів не обмежувалися фіксуванням етапів життєвого шляху та діяльності вченого, а намагалися з'ясувати глибші, внутрішні механізми еволюції особистості, професійні мотивації науковця, його національні та ціннісні орієнтації. Перед читачем фрагментарно поставали кілька етапів інтелектуального зростання героя спогадів — від студентських років до доби зрілості й старості.

Ще в поминальній статті М. Розанов зазначив два найголовніші чинники, на які мав зважати майбутній біограф М. І. Стороженка: українське («малорусское») походження вченого й освіта в Московському університеті [Додаток, 7, с. 32].

Для юнака з України виникла проблема адаптації, вписування в інші соціокультурні реалії, пристосування до нової ролі, зміни чи

²¹ Линниченко Іван Андрійович (12.10.1857, Київ — 09.06.1926, Сімферополь) — історик, славіст, археограф, педагог. Закінчив історико-філологічний ф-т Ун-ту святого Володимира. Професор Новоросійського ун-ту. Член-кореспондент Петербурзької та Краківської академії наук. В останні роки життя працював у Таврійському ун-ті.

²² Тихонравов Микола Савич (15.10.1832, с. Шеметово Калузької губ., Росія — 09.12.1893, Москва) — історик літератури, ректор Московського ун-ту.

²³ Янчук Микола Андрійович (29.11.1859, с. Корниця Люблінської губ., Польща — 06.12.1921, Москва) — славіст, мовознавець, фольклорист, педагог, український та білоруський письменник. Закінчив історико-філологічний ф-т Московського ун-ту (1885). У 1889–1921 рр. працював у Рум'янцевському музеї. Редактор часопису «Этнографическое обозрение» (1889–1916).

²⁴ Янжул Іван Іванович (02.06.1846, Васильківський пов. Київської губ., Росія (згідно зі свідоцтвом про смерть народився у Стародубі, Чернігівської губернії — 31.10.1914, Вісбаден, Німеччина) — економіст, статистик, педагог, діяч народної освіти. У 1876–1898 рр. — професор кафедри фінансового права Московського ун-ту. Академік Петербурзької АН (1895).

збереження національної ідентичності. Сам Микола Стороженко згадував, у якому первісному стані, допотопному костюмі і з яким наївним незнанням життя він опинився в Москві [Додаток, 3, с. 48]. Важливо було зберегти моральний стрижень, сформований на батьківщині національний світогляд, усвідомлювати себе як стійку особистість, що вбирає і перетоплює всі зовнішні впливи; прийняти історичну естафету духовних надбань свого роду й народу і не розчинитися в імперському морі. Про еволюцію М. Стороженка від «невідомого, самотнього, недосвідченого новачка-малороса з його обдарованнями, сподіваннями, пошуками життєвого шляху» [Додаток, 3, с. 64], студентське життя якого минало «у непоказній обстановці різних мебльованих закутків» [Додаток, 3, с. 51], до першого представника нової наукової галузі — всесвітньої літератури — згадував його колега по кафедрі Олексій Веселовський. Автор зауважував, що Микола, син поміщика, у студентські роки перебував у скрутній матеріальній ситуації через стосунки з батьком, але він гідно приймав перші серйозні життєві випробування і, за спогадами, вів свою «битву життя» з гумором і безтурботно [Додаток, 3, с. 51].

Зовнішність Стороженка-студента закарбував у своїх спогадах Олексій Веселовський: «...жива, що іскриться талантом і самобутністю, постать... худорлява, безвуса, некрасива... але принадна, вона ледь не відсунула на другий план усіх ровесників» [Додаток, 3, с. 48]. «Високого зросту і міцної статури, із чорною, як смола, бородою, смуглим кольором обличчя і м'якими добродушно-лукавими очима, незвичайно жвавий, рухливий і дотепний» [Додаток, 3, с. 12] — таким був, за словами М. Розанова, Микола Ілліч у пору зрілості. Автор спогадів фіксував зміни в зовнішності після смерті дружини 1896 р.: «Микола Ілліч дуже постарів і осунувся, раніше легка сивина змінилася суцільною, і в ході стали з'являтися вже ознаки тієї тяжкої недуги, яка скоро майже прикувала його до крісла» [Додаток, 3, с. 37]. Про його «неправильне, але дивовижно симпатичне обличчя» [Додаток, 3, с. 146] писав І. Линниченко; про «ямки на його засмаглих щоках, що зблідли пізніше під час хвороби і горя» [Додаток, 3, с. 43] згадував Г. Брандес. На перший погляд, за словами Р. Хін, М. І. Стороженко був суворою людиною, «із сократівським черепом і уважними, осяяними внутрішнім, тихим світлом очима» [Додаток, 3, с. 179].

М. Розанов наголошував, що професор мав безсумнівний літературний талант, і здавалося, що літературна творчість переважить

науку; його обдаровання: комізм, сміх, дотепна спостережливість — потребували художнього вислову, але задуми згасали, залишаючись нездійсненими. Для письменника Миколи Стороженка був придуманий псевдонім — Несвайба, і в ньому, «якось поміченому в малоруському побуті» [Додаток, 3, с. 54], М. Розанов убачав глибокий печально-символічний смисл, нав'язаний усвідомленням про неможливість особистого щастя. Зрозуміло, що псевдонім віддзеркалював українські джерела творчості М. І. Стороженка як «автора багатьох... ненаписаних творів» [Додаток, 3, с. 54]. Олексій Веселовський також згадував про безмежжя веселощів, сміху, комізму — особливості натури свого друга, із якими, здавалось би, пролягав прямий шлях до художньо-сатиричної діяльності; були й мрії про белетристичне майбутнє, «які розсіяла інша течія» [Додаток, 3, с. 49] (зазначимо, що свої літературні здібності М. І. Стороженко певною мірою реалізував: йому належить три поетичні казки — «Лицар із бочечкою», «Заслужена копійка», «Троє братів і названа сестра» та одноактна комедія «Троєжонець» [Додаток, 8, с. 221]).

Майже в усіх спогадах присутній український складник культурної ідентичності М. І. Стороженка. У словах про його українськість не відчувалося зневаги чи приниження, швидше — навіть заздрість до місця, де він зростав і формувався як особистість у гармонії з народом і природою України. Дитинство і юність, наголошують автори спогадів, створили духовний світ цієї людини і назавжди пов'язали вченого з рідним краєм: «...малорос за походженням... народився в родовому маєтку своєї матері... Тут, серед мальовничої природи, обвіяної променями яскравого українського сонця, проминуло його дитинство» [Додаток, 8, с. 213]; «м'яка, гармонійна натура Миколи Ілліча, ніби пронизана промінням українського сонця, допомогла йому знайти щастя для його серця» [Додаток, 2, с. 146]. «Малоруський струмінь помітно пробивався у всьому складі і фізичної, і моральної особистості вченого» [Додаток, 7, с. 32], — наголошував М. Розанов і просто-таки ідилічними фарбами змалював характер Стороженка, показуючи переваги його походження: «З-під ласкавого неба своєї прекрасної батьківщини М. І. Стороженко приніс до нас, на сувору північ, суто південну рухливість і жвавість, чутливу сприйнятливість до всього поетичного і прекрасного, ясну гармонію надзвичайно чуйної і ніжної душі і невичерпний запас чаруючого гумору» [Додаток, 7, с. 32]. М. Розанов зазначав: як у зовнішньому вигляді, так і в моральному складі своєї душі він «мав безсумнівні

риси свого малоруського походження», «був утіленням ідеального південноруського інтелігентного типу» [Додаток, 3, с. 12]. М. Янчук теж виокремлював у Стороженкові антропологічні та психологічні особливості українця: «...типовий малорос за характером і навіть за зовнішнім типом, і широко освічений, люблячий ніжно свою батьківщину» [Додаток, 3, с. 102]. Данець Г. Брандес синтезував поняття «русский» і «українець», що було типово для тодішнього часу, та підкреслював Стороженкову духовну рівновагу, яка походила з «широти російської натури і задушевності його українського темпераменту» [Додаток, 3, с. 44]. «Українець родом, він впливав на північних мешканців свіжістю й безпосередністю свого племінного типу» [Додаток, 3, с. 49], — згадував Олексій Веселовський. М. Розанов зараховував М. І. Стороженка до «числа тих талановитих малоросів» [Додаток, 3, с. 12], котрі, так як і М. Гоголь, М. Костомаров, О. Бодяньський та інші, «досягали верхів загальноросійського культурного і науково-літературного розвитку, залишаючись водночас вірними синами і типовими представниками своєї прекрасної батьківщини» [Додаток, 3, с. 12]. М. Ковалевський писав про М. І. Стороженка: «...дворянин із запорозьких козаків був “лицарем” і в своїх літературних смаках» [Додаток, 3, с. 85]. Цей автор поставив М. І. Стороженка поряд із Гоголем і Шевченком, але в контексті, далекому від національної свідомості: «Дотепний хохол, що жив в Гоголя і в Шевченка, служив прототипом того добродушного з гумором малороса, яким ми знали М. І-ча» [Додаток, 3, с. 88]. Аналогії з Гоголем з'являлися найчастіше: його випадок «став класичним для розуміння проблеми розколотої ідентичності людини, що мусить вибирати між поневоленою батьківщиною й імперією, між своєю національною культурою й чужою» [1, с. 12]. Ця паралель, звісно, була доречна лише на позначення проживання й служіння за межами батьківщини: М. І. Стороженкові не довелося балансувати між двома культурами, у нього не було національного роздвоєння, навряд чи вчений долав двомовність, характерну для Гоголя-митця.

«Із невичерпним запасом гумору, він представляв із себе не зовсім звичне в нас, на півночі, явище і робив вплив чаруючий» [Додаток, 3, с. 12], — так на прикладі М. І. Стороженка його колега М. Розанов окреслював не просто принципи розрізнення між росіянами й українцями, а прірву між ними, що, зокрема, полягала в наявності гумору — неодмінного елементу української національної психіки.

Зокрема, І. Линниченко згадував про жвавність професора, якусь неповторну м'якість і делікатність його жартів, що ніколи не ображали співрозмовника. Автор спогадів наголошував, що Микола Ілліч знав дуже добре українську мову, «якою спілкувалися в сім'ї Стороженоків, і чудово читав малоруські твори, переважно гумористичного характеру; особливо надзвичайним було читання двох творів його дядька в перших О. М. Стороженка — “Вуси” і “Не в добрий час”» [Додаток, 3, с. 150]. Факт спілкування українською мовою в сім'ї Стороженоків дуже важливий, адже мова, як уважають сучасні дослідники, є ключовим складником національної ідентичності [16, р. 486–492]. Микола Ілліч читав книжки українською, знав про новини української літератури (див., зокрема, спогади Олени Пчілки [Додаток, 5]), у родинному маєтку розмовляв українською, він відчував своє коріння, свій рід — це була його історія, його культура, його цінності (зв'язки М. І. Стороженка з селом Мармизівка, де з 1884 р. він проживав від Великодня до вересня, — тема окремої студії. — Г. А.). Щоправда, у рецензії на спогади І. Линниченка (а їх майже без змін зі збірника «Памяти Н. И. Стороженка» було перевидано в його книжці²⁵) А. Ніковський²⁶ зауважував авторові (*Основа*. 1915. Вересень. Кн. II. С. 130–137), що той згадував про прилюдне читання Миколою Іллічем лише гумористичних творів і «Кобзаря», у той час, коли цей учений «...брав українську літературу й поважнішу... але все ж таки не розумів того, що читати селянам про дурного хахла (“Не в добрий час”), есть певного сорта нетактовність» [8, с. 217]. Але в І. Линниченка був свій сегмент спогадів про М. І. Стороженка, а розповіді про величезну ерудицію, широту горизонтів мислення і загальнолюдський духовний вимір літературознавчих праць ученого є в інших авторів збірника (М. Розанова, М. Ковалевського, С. Долгова, Г. Брандеса, Олексія Веселовського, М. Янчука). А. Ніковський не розгорнув свою альтернативу Линниченковому погляду на те, яка ж література потрібна народові, але важливо те, що критик не зводив особливості української нації

²⁵ Линниченко И. А. Речи и поминки : сборник статей по истории русской литературы и биографических воспоминаний. Одесса, 1914. 321 с.

²⁶ Ніковський Андрій Васильович (26.10.1885, Малий Буялик Херсонської губ., Росія — 1942, Ленінград, нині Санкт-Петербург, Росія) — український громадський і політичний діяч, міністр закордонних справ в уряді УНР, літературознавець, мовознавець, журналіст. Був ув'язнений на 8 років у зв'язку зі справою СВУ.

лише до гумору. Тому «культурний» провінціалізм, українофільство, загальний тон спогадів цього автора — це для рецензента привід для болю: «Любов до веселої малоросійщини взагалі є характерна риса дрібного і поверхового українофільства, бо про малоросів взагалі йде слава, що це нація гумористів, а, окрім того, це може бути й джерелом деякої української пихи» [8, с. 217]. Попри те, що спогади І. Линниченка — це здебільшого переповідання цікавих родинних історій, вони важливі для біографа М. І. Стороженка й тим, що, зокрема, засвідчують: учений мав рису, успадковану від батька, Івана Яковича, — «безпосередній, суто малоруський гумор» [Додаток, 3, с. 149]. Важливою є деталь: схильність до жартів стосувалася лише інтимного кола спілкування, але аж ніяк не позначалася на викладацькій і науковій роботі вченого.

Глибше, ніж І. Линниченко, відтворив Стороженкову натуру Олексій Веселовський. «Живий гумор, сатирична спостережливість, здатність у раптових, дивовижних імпровізаціях відтворювати в особах життя... були невичерпні і насамперед упадали в очі» [Додаток, 3, с. 49], — указував він і водночас помічав, що в дотепному спостерігачеві й імпровізаторі за оболонкою гумору приховувалося захоплене поклоніння перед красою в мистецтві, поезії, житті, природі; гуморист і комік був водночас захопливим естетом. Про Стороженків оптимізм, завдяки якому він переборював страждання, писав М. Розанов: «Його незвичайно жалісливе і добре серце, чутливе до будь-якого горя й нещастя, могло б просто стекти кров'ю, якби природа не нагородила його рятувальною протигагою у вигляді світлого малоруського гумору. За висловом Миколи Ілліча, гумор слугує малоросу щитом, яким він захищається від ударів долі і життєвих негараздів» [Додаток, 3, с. 12]. Цей «щит», рятуючи його, водночас мав властивість притягувати до нього симпатію всіх, хто з ним спілкувався. «Дотепний, спритний, він мав суто малоросійський м'який і необразливий гумор» [Додаток, 3, с. 180], — указувала Р. Хін.

Характеристику особистості Стороженка-українця знаходимо й у спогадах І. Янжула: «У дружній і товариській бесіді, а часто навіть в офіційній промові Миколи Ілліча, завжди, як іскорки, блищали дотепи» [Додаток, 3, с. 131]; «Невичерпний гумор сипався майже завжди з вуст поважного Миколи Ілліча, як з рогу достатку, і діяв часто на оточення, як добра склянка шампанського. Усім ставало тепло і весело на душі, настроїй підвищувався через кілька хвилин

бесіди з ним; він усіх вже встиг зацікавити і захопити розмовою» [Додаток, 3, с. 132]. М. І. Стороженка описано за моральними й духовними якостями, що характеризували його як українця. «Мало зустрічається на світі таких добрих, життєрадісних, веселих і дотепних людей, як він. У його товаристві і присутності не можна було... нудьгувати, чи, тим більше, сумувати» [Додаток, 9, с. 108]. Іноді, згадуючи про анекдотичні випадки з життя, автор, щоправда, опускається до визначення «хохлацький» гумор. Спогадовця чомусь вражає сполучення почуття гумору й інтелектуальних спроможностей (які начебто не мають поєднуватися в характері людини): «При цьому величезному, суто малоросійському гуморі, Микола Ілліч вирізнявся великим розумом, знався на літературі і мав дивовижну пам'ять, особливо на вірші» [Додаток, 9, с. 108]. Ця винахідливість, дотепність і постійно веселий урівноважений настрій духу бадьорили всіх присутніх; це було, за словами І. Янжула, винятковою особливістю покійного професора.

Матеріал М. Янчука в збірнику — один із найсміливіших; це, власне, розлогий нарис про українсько-російські відносини, загалом про українські проблеми, написаний із позицій українських інтересів та пріоритетів, із численними прикладами про роль українців у культурі й освіті Російської імперії в широкому історичному контексті. Важливо, що вже тоді, на початку ХХ ст., обговорювалася проблема досягнення культурного суверенітету в умовах бездержавного існування. М. Янчук звертає увагу на становище української мови й літератури в Росії (заборони, зниження соціального престижу, витіснення з адміністративної та освітньої сфер, обмеження видавничої діяльності тощо), коректно означаючи його як «несприятливі зовнішні умови» [Додаток, 3, с. 100]. Наука, мистецтво і літературно-художня критика в Україні, переконливо показує автор, перебували в іще гірших умовах. Тому таланти, «вихідці з малоруського народу, змушені волею-неволею або пліснявіти в цьому штучно створеному середовищі, або... повинні прагнути до того, щоб вирватися з цих обставин... в чуже середовище, щоб там знайти вихід для прикладення своїх сил і здібностей на нейтральному ґрунті загальнолюдської культури і найближчим чином — загальноросійської» [Додаток, 3, с. 101]. М. Янчук значно розширює список українців, якими пишається російська література, наука, мистецтво, «хоча вони були плоть від плоті України» [Додаток, 3, с. 102]. Окрім Гоголя, Костомарова й Бодянського, що найчастіше фігурували

в спогадах як приклади українців — працівників на полі імперії, він нагадує прізвища Щепкіна, Богдановича, Наріжного, Мордовцева, Гребінки, Трутовського, Каразіна, Микешина, Максимовича, Кістяківського, Дашкевича, Маркевича. До плеяди цих «відірваних українців» [Додаток, 3, с. 102] автор спогадів зараховує і М. І. Стороженка. Особистість цього діяча, на думку М. Янчука, слугує як найкращим доказом того ненормального становища, у якому перебуває Україна і її освіта. За спостереженнями автора спогадів, душею Микола Іллч «завжди був пов'язаний з Малоросією і нерідко подумки звертав до неї свій задумливий погляд» [Додаток, 3, с. 103]. Свідченням цього була постійна увага М. І. Стороженка до найголовнішого представника української літератури — Тараса Шевченка, біографом якого був учений.

М. Янчук, перебільшуючи свідоме українство М. І. Стороженка, назвав Миколу Іллча «ідейним діячем» України, борцем за її ідеали, яким має гордитися не лише Україна, а й «уся освічена Росія» [Додаток, 3, с. 120], і нагадав: той сподівався, що коли-небудь частина його наукової продукції піде в Україну і спричинить свій гуманітарний вплив — і тоді земляки згадають його ім'я з подякою. В А. Ніковського, автора рецензії на збірник «Памяти Н. И. Стороженка», опублікованій у 168-му числі газети «Рада» за 1909 р., акценти спогадовців на українському походженні М. І. Стороженка, його суто українській духовній організації, яка «просто-таки була в очі великоруському громадянству» [8, с. 329], викликали складніші міркування й рефлексії. Він вважав, що національна свідомість цього діяча була значно нижча, ніж у М. Драгоманова чи М. Костомарова, яких, зокрема, М. Янчук ставив із ним в один ряд. А. Ніковський із гіркотою наголосив, що М. І. Стороженко — «українець по крові, по вдачі, але зовсім мало — по свідомості» [8, с. 332]. Незважаючи на статті про Шевченка, його діяльність не виходила за межі звичайних «літературних симпатій». А. Ніковський вважав, що цей літературознавець «з глибоким щиро-українським темпераментом, з різко зазначеною українською психікою» [8, с. 333], так само як і Гоголь, Бодяньський та багато інших українців, був «втраченою силою» для України. Щоправда, М. І. Стороженко, за його визначенням, «ще почував якісь маленькі зв'язки з батьківщиною... в його горів якийсь маленький вогник пошани до рідного» [7, с. 218].

У міркуваннях А. Ніковського відчутна виразна національна позиція; він прив'язує діяльність М. І. Стороженка до потреб власного

народу і зауважує, що «цей представник національного типу... не пройшов скільки потрібних щаблів до певної (національної. — Г. А.) свідомости» [8, с. 333]. Закиди рецензента стосуються не так самого діяча, як авторів збірника, у якому домінував українофільський тон. Натомість Олена Пчілка намагалася не переоцінити М. І. Стороженка як українця: вона не називала його «українським діячем» чи «борцем за українську національну справу». Але, за її словами, Україна може пишатися ним, оскільки дала йому силу інтелекту й талант, властивості душі і серця, його м'якість, делікатність, щирість — риси справжньої української натури; ці властивості «особливо зосереджуються у видатних представниках національного типу, яким по праву можна назвати Миколу Ілліча» [Додаток, 5, с. 256]. На жаль, нарис Олени Пчілки не потрапив до збірника на честь М. І. Стороженка; у ньому були надруковані тільки статті членів Товариства любителів російської словесності [Додаток, 3, с. 2] (докладніше про реценцію постаті М. І. Стороженка Оленою Пчілкою див. [2]).

Спогади сучасників, уміщені в збірнику «Памяти Николая Ильича Стороженка», є важливою частиною мемуарної літератури про цього діяча, поряд із ювілейними матеріалами, некрологами й поминальними статтями. Попри те, що в статтях здебільшого використано номінації «малорос», «малорусский» чи «малороссийский», згідно з імперською традицією (терміни «Україна», «український» послідовно вживає лише М. Янчук), в авторів збірника не було розуміння духовної та інтелектуальної переваги росіян над українцями (у цьому проявляється ставлення до українців в умовах тодішньої обмежувальної політики імперського центру). Лише двоє (до речі, українці за національністю — М. Ковалевський та І. Линниченко) у спогадах застосували слово «хохол» у поблажливо-іронічному тоні, позбавленому ознак пейоративності. М. І. Стороженка сприймали насамперед як інтелектуала світового масштабу, людину гуманістичних, демократичних переконань, в оцінці підсумків життєвого шляху якої переважала вказівка на національно-культурну ідентичність — один із маркерів, якими послуговувалися мемуаристи, щоб показати, що він є представником іншого, неросійського світу, щоб увиразнити його інакшість. Риса, які наголошували мемуаристи в психологічному портреті М. І. Стороженка, ще раз засвідчували характерні для українців «засадничі світоглядні цінності, ідеали свободи, людиноцентризму, гуманізму, те, що притаманне європейській культурі» [10, с. 30].

Отже, національно-культурна ідентичність М. І. Стороженка, що поставала у висвітленні його біографів у спогадах, виявлялася в зовнішніх (портрет, поведінковий і мовний компонент) і внутрішніх компонентах (когнітивний — мав ґрунтовні знання в царині української історії, літератури і культури; психосоціокультурний — свідомо сприймав і зберігав ментальні норми, моральні цінності, звичаї та ідеали українця; емоційний — в усвідомленні належності до українського народу, у самоповазі, національній гідності, кордоцентризмі, любові до свого родового коріння та України, бажанні бути їй корисним, відсутності комплексу меншовартості). Спогади його сучасників, у яких відтворені національно-культурні складники ідентичності М. І. Стороженка, є важливим джерелом для його біографії як видатного українця, ім'я якого має бути вписане до контексту українського культурного простору.

1. Агеева В. За лаштунками імперії : есеї про українсько-російські культурні відносини / Віра Агеева. — Київ : Віхола, 2022. — 355 с.
2. Александрова Г. Постать Миколи Стороженка в рецепції Олени Пчілки / Галина Александрова // Волинь філологічна: текст і контекст. — Луцьк, 2019. — Вип. 28. — С. 207–224. — Режим доступу: <https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/879>
3. Александрова Г. А. Постать М. І. Стороженка в ювілейних матеріалах: біографічний та історико-культурний контекст / Г. А. Александрова // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. — Київ, 2020. — Вип. 19. — С. 212–230. — <https://doi.org/10.15407/ub.19.212>
4. Александрова Г. А. Постать Миколи Ілліча Стороженка в некрологах і поминальних статтях: біографічний та літературознавчий дискурс / Г. А. Александрова // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. — Київ, 2020. — Вип. 20. — С. 269–298. — <https://doi.org/10.15407/ub.20.269>
5. Буряк Л. І. Українська біографіка «плинних часів» / Л. І. Буряк // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. — Київ, 2020. — Вип. 19. — С. 33–52. — <https://doi.org/10.15407/ub.19.033>
6. Євтух В. Б. Ідентифікація етнічна / В. Б. Євтух // Етнічність : енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух. — Київ : Фенікс, 2012. — 396 с. — С. 158–159.
7. Любовець Н. І. Українські мемуари в сучасному інформаційному просторі / Н. І. Любовець // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — Київ, 2013. — Вип. 37. — С. 602–615.

8. Ніковський А. До психології українофільства / Андрій Ніковський // Хроніка-2000. – Київ, 2015. – Вип. 1 (99) : Андрій Ніковський. Vita nova. Книга I / проект та фінансове сприяння В. В. Яременка. – С. 209–218.
9. Ніковський А. Національна свідомість і літературні симпатії (Проф. М. Стороженко) / Андрій Ніковський // Хроніка-2000. – Київ, 2015. – Вип. 1 (99) : Андрій Ніковський. Vita nova. Книга I / проект та фінансове сприяння В. В. Яременка. – С. 327–333.
10. Попик В. І. Реалії воєнної доби і актуальні завдання вітчизняної біографіки // Biography. Біографіка. Біографістика : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ, 2022. – Вип. 1. – С. 25–32. – Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004350>
11. Путро О. І. Стороженки / О. І. Путро, В. В. Томазов // Енциклопедія історії України : у 10 т. Т. 9. Прил – С / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – Київ : Наукова думка, 2012. – С. 861–862.
12. Рябчук М. Долання амбівалентності : дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки / Микола Рябчук. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. – 252 с.
13. Сміт Е. Націоналізм : теорія, ідеологія, історія / Ентоні Сміт. – Київ : К. І. С., 2004. – 170 с.
14. Ульяновський В. Три «лики» Миколи Стороженка: «малоросійство» – «російство» – «українство» / Василь Ульяновський // З мого життя / Микола Стороженко ; упоряд. і вст. ст. В. Ульяновського. – Київ : Либідь, 2005. – С. 5–93.
15. Улюра Г. Стороженко Микола Ілліч // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 5. Пе–С / редкол.: М. Г. Жулинський (голова), М. П. Бондар, О. В. Боронь (відп. секр.) та ін. – Київ, 2015. – С. 981–982.
16. Joseph J. E. Identity and Language / J. E. Joseph // Encyclopedia of Language and Linguistics / ed. by Keith Brown. – 2nd ed. – Oxford : Elsevier, 2006. – Vol. 5. – P. 486–492. – <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/01283-9>

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2022). *Za lashtunkamy imperii: Esei pro ukraïnsko-rosiïski kulturni vidnosyny [Behind the scenes of the empire: Essays on Ukrainian-Russian cultural relations]*. Kyiv, Ukraine: Vikhola. [In Ukrainian].
2. Aleksandrova, H. A. (2019). Postat Mykoly Storozhenka v retseptsi Oleny Pchilky [Figure of Mykola Storozhenko in the recipe of Olena Pchilka]. *Volyn Filolohichna: Tekst i Kontekst*, 28, 207-224. [In Ukrainian].

3. Aleksandrova, H. A. (2020). Postat M. I. Storozhenka v yuvileinykh materialakh: Biohrafichnyi ta istoryko-kulturnyi kontekst [The figure of M. I. Storozhenko in anniversary materials: Biographical, historical and cultural context]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 19, 212-230. <https://doi.org/10.15407/ub.19.212> [In Ukrainian].
4. Aleksandrova, H. A. (2020). Postat Mykoly Illicha Storozhenka v nekrolohakh i pomynalnykh stattiakh: Biohrafichnyi ta literaturoznavchyi dyskurs [The figure of Mykola Illich Storozhenko in obituaries and memorial articles: Biographical and literary discourse]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 20, 269-298. <https://doi.org/10.15407/ub.20.269> [In Ukrainian].
5. Buriak, L. I. (2020). Ukrainska biohrafika "plynnykh chasiv": Propozytsiia osmyslennia [Ukrainian biography of "liquid modernity": A proposal for reflection]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 19, 33-52. <https://doi.org/10.15407/ub.19.033> [In Ukrainian].
6. Yevtukh, V. B. (2012). Identyfikatsiia etnichna [Identification is ethnic]. In *Etnichnist: Entsyklopedychnyi dovidnyk [Ethnicity: Encyclopedic dictionary]* (pp. 158-159). Kyiv, Ukraine: Feniks. [In Ukrainian].
7. Liubovets, N. I. (2013). Ukrainski memuary v suchasnomu informatsiinomu prostori [Ukrainian memoirs in the modern information space]. *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 37, 602-615. [In Ukrainian].
8. Nikovskyi, A. (2015). Do psykholohii ukrainofilstva [To the psychology of Ukrainophilism]. *Khronika-2000*, 1(99), 209-218. [In Ukrainian].
9. Nikovskyi, A. (2015). Natsionalna svidomist i literaturni sympatii (Prof. M. Storozhenko) [National consciousness and literary sympathies (Prof. M. Storozhenko)]. *Khronika-2000*, 1(99), 327-333. [In Ukrainian].
10. Popyk, V. I. (2022). Realii voiennoi doby i aktualni zavdannia vitchyznianoi biohrafiky [Realities of the wartime and current tasks of national biography]. *Biography. Biographics. Biographical science*, 1, 25-32. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004350> [In Ukrainian].
11. Putro, O. I., & Tomazov, V. V. (2012). Storozhenky [The Storozhenkos]. In V. A. Smolii (Ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of Ukrainian History]* (Vol. 9, pp. 861-862). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
12. Riabchuk, M. (2019). *Dolannia ambivalentnosti: Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti – istorychni prychny ta politychni naslidky [Overcoming ambivalence: Ukrainian national dichotomy identities – historical causes and political consequences]*. Kyiv, Ukraine: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

13. Smit, E. (2004). *Natsionalizm: Teoriia, ideolohiia, istoriia [Nationalism: Theory, ideology, history]*. Kyiv, Ukraine: K.I.S. [In Ukrainian].
14. Ulianovskiy, V. I. (2005). Try "lyky" Mykoly Storozhenka: "Malorosiistvo" – "rosiistvo" – "ukrainstvo" [Three "faces" of Mykola Storozhenko: "Little Russia" – "Russianness" – "Ukrainianness"]. In M. Storozhenko. *Z moho zhyttia [From my life]* (V. I. Ulianovskiy (Comp.), pp. 5-93). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].
15. Uliura, H. (2015). Storozhenko Mykola Illich. In M. H. Zhulynskiy (Ed.). *Shevchenkivska entsyklopediia [Shevchenko encyclopedia]* (Vol. 5, pp. 981-982). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
16. Joseph, J. E. (2006). Identity and Language. In K. Brown (Ed.). *Encyclopedia of Language & Linguistics* (2nd ed., Vol. 5, pp. 486-492). Oxford, UK: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B0-08-044854-2/01283-9> [In English].

ДОДАТОК

1. [Зеров М.]. Рец. на: Український студент. Збірник 1. СПб., 1913. Стр. 59 / М. З. // Світло. – 1913. – Кн. 8. – С. 63–66.
2. [Спасская В.]. Воспоминания о Николае Ильиче Storozhenko (Дорогой памяти Николая Ильича и Ольги Ивановны Storozhenko) / В. С. // Русская старина. – 1911. – Т. 148, № 10. – С. 146–158.
3. Памяти Н. И. Storozhenka. – М. : Общество любителей росс. словесности, 1909. – 187 с.
4. Под знаменем науки : юбилейный сборник в честь Николая Ильича Storozhenka, изданный его учениками и почитателями. – М., 1902. – 740 с.
5. Пчилка О. Николай Ильич Storozhenko – на родине / Олена Пчилка // Киевская старина. – 1902. – Т. 76. – Январь. – С. 168–179.
6. Пчилка О. Николай Ильич Storozhenko / Олена Пчилка // Киевская старина. – 1906. – Т. 92. – Февраль. – С. 231–256.
7. Розанов М. Н. Николай Ильич Storozhenko – первый русский шекспиролог / М. Н. Розанов // Журнал министерства народного просвещения. – 1906. – Ч. 6. – Ноябрь. – Отд. IV. – С. 31–62.
8. Шереметьевский Д. Д. Русский профессор-гуманист (Памяти Н. И. Storozhenko, к полугодовому дню его кончины) / Д. Д. Шереметьевский // Исторический вестник. – 1906. – Т. 105. – Июль. – С. 212–222.
9. Янжул И. И. Воспоминания И. И. Янжула о пережитом и виденном в 1864–1909 гг. Вып. первый / И. И. Янжул. – СПб., 1910. – 189 с.

Рукопис одержано 17.08.2022 р.

Halyna ALEKSANDROVA, D.Sc. (Philology), Leading Research Associate, Department of Theory and Methods of Biobibliography, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Memories of Mykola Illich Storozhenko: Components of national and cultural identity.

The purpose of the article is to analyze contemporaries' memories of Mykola Illich Storozhenko (1836-1906), first of all to trace aspects of the actor's national and cultural identity; on the basis of memories, to expand information about the features of his appearance, character traits, contacts with contemporaries, place and role in literary studies, connections with Ukraine. *Research methodology.* In the article, we use descriptive and hermeneutic methods, theoretical analysis and synthesis, which made possible the systematization and generalization of the material, the comprehensiveness of its general characteristics. *The scientific novelty* of the work consists in the return to the national pantheon of the figure of M. I. Storozhenko based on the analysis of memories of this extraordinary personality, who managed to preserve his national identity outside his homeland, which will contribute to the inclusion of his legacy in the context of Ukrainian science and culture. *Conclusions.* It is emphasized that the memories of contemporaries are an important part of the memoir literature about M. I. Storozhenko, along with jubilee materials, obituaries and memorial articles. The national and cultural identity of M. I. Storozhenko, which appeared in the coverage of his biographers in the memoirs, was manifested in external (portrait, behavioral and linguistic components) and internal components (cognitive – he had thorough knowledge in the field of Ukrainian history, literature and culture; psycho-sociocultural – consciously perceived and preserved the mental norms, moral values, customs and ideals of a Ukrainian; emotional – in the awareness of belonging to the Ukrainian people, in self-respect, national dignity, cordocentrism, love for one's ancestral roots and Ukraine, the desire to be useful to it, the absence of an inferiority complex). The memories of his contemporaries, in which the national and cultural components of M. I. Storozhenko's identity are reproduced, are an important source for his biography as an outstanding Ukrainian whose name should be inscribed in the context of the Ukrainian cultural space.

Key words: Mykola Illich Storozhenko, memories, biography, national and cultural identity, Ukraine, literature, literary studies, culture, history.